

Ilona Resztak

Istota państwa prawa

The essence of the rule of law

1. WSTĘP

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że Polska jest demokratycznym państwem prawnym¹. Reguła ta ma fundamentalne znaczenie gdyż stanowi wyraz demokracji ustroju naszego państwa. Zasada demokratycznego państwa prawnego była jedną z pierwszych zasad ustrojowych, a w drodze transformacji ustrojowej stanowiła jedną z podstaw przebudowy państwa.

Na wstępie rozważań zostanie scharakteryzowane pojęcie państwa prawa, koncepcja państwa prawnego, koncepcja formalnego państwa prawnego oraz koncepcja materialnego państwa prawnego.

2. POJĘCIE PAŃSTWA PRAWA

Pojęciu państwa nadawano różne znaczenie w przeszłości i różnorodnie określa się go dzisiaj. W starożytności uważano, że państwo jest wynikiem umowy społecznej, efektem podziału pracy bądź tworem ludzi (koncepcja Platona). Arystoteles podkreślał naturalny charakter państwa oraz jego cel w postaci eudajmonii. W późniejszym czasie uważno,

że państwo to twór Boży, który powstał do poskromienia egoizmu i karania za grzechy. Sądono także, że państwo jest miejscem najpełniejszej idei suwerenności ludu, bądź też własnością suwerena. Twierdzono iż państwo to najważniejszy ideał etyczny lub narzędzie panowania klasowego. Uważano, że jest to organizm łączący społeczeństwo i petryfikujący zastane podziały społeczne².

Współcześnie wyróżnia się trzy podstawowe znaczenia terminu państwo. Identyfikuje się je z suwerenną władzą wykonywaną na określonym terytorium, ze zorganizowanym aparatem państwowym oraz z globalną organizacją społeczeństwa. Terytorium państwa wyznaczone jest przez granice, linie oddzielające terytoria sąsiadujących państw. Państwo sprawuje zwierzchnictwo terytorialne czyli najwyższą władzę, pełną i wyłączną nad danym obszarem oraz zamieszkującą go ludnością. Zarówno obywatele jak i cudzoziemcy podlegają władzy i prawu tego państwa³.

Państwo jako szczególny rodzaj organizacji społeczeństwa globalnego, oparty na sformalizowanym członkostwie skupia swym

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. Nr 78, poz. 483, art. 2.

² L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Zakamycze 2002, s. 140.

³ E. Kustra, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Toruń 2000, s. 35.

zasięgiem wszystkie klasy społeczne a przynależność członka społeczeństwa do państwa przesądzona jest zazwyczaj przez fakt urodzenia. Cała zbiorowość ludzka należąca do państwa to zbiorowość państwa stanowiąca jego nieodłączny składnik⁴. Przynależne do państwa jednostki są czynnikiem kreującym organizację państwową, a także zbiorowością żyjącą w państwie, stanowiącą obiekt działań państwa⁵.

Państwo jednoczy ludzi ze względu na cele, które samo określa i władczo realizuje. Cele te to solidarny interes ludzi tworzących grupę terytorialną zorganizowaną w państwo. Grupa terytorialna zorganizowana w państwo stanowi najwyższą organizację suwerenną⁶. Historyczne rozumowanie koncepcji suwerenności ludu traktuje suwerena jako podmiot ukonstytuowany z wszystkich obywateli. Tak rozumiany lud jest nie tylko podmiotem abstrakcyjnym. Może bezpośrednio przejawiać swoją wolę (w referendum) a nie tylko przez swoich przedstawicieli⁷.

Państwo jest organizacją suwerenną. Jest to konieczna i niezbędna cecha każdego państwa. Suwerenność przejawia się w dwóch różnych płaszczyznach: wewnętrznej i zewnętrznej-międzynarodowej⁸. Suwerenność oznacza, że władza państwowa jest władzą zwierzchnią na danym obszarze i sama decyduje o swoim zakresie działania⁹. J. Kuciński natomiast uważał, że suwerenność we-

wnętrzna na danym terytorium nie ma żadnej innej władzy, która byłaby równorzędna lub wyższa od władzy państwowej. Tylko władza państwowa może legalnie stosować przymus. Sytuacja, w której rządzi partia a nie organy państwa oznacza, iż państwo nie jest suwerenne wewnętrznie. Wszystkie podmioty znajdujące się na terytorium danego państwa muszą się podporządkować decyzjom i działaniom podejmowanym przez władzę państwową. Ma więc ona wewnątrz terytorium organizacji państwowej charakter władzy najwyższej¹⁰.

Suwerenność zewnętrzna przejawia się w stosunkach, w jakie wchodzi dane państwo z innymi państwami. Stosunki te powinny być kształtowane na zasadzie równości i wolności¹¹. Pojęcie suwerenności zewnętrznej postrzegane jest także w taki sposób, iż dane państwo na arenie międzynarodowej jest niezależne od innych państw oraz instytucji i organizacji międzynarodowych. We współczesnym świecie nie istnieje całkowita suwerenność zewnętrzna, gdyż bardzo silne są powiązania i zależności między państwami. Państwo suwerenne to państwo dysponujące wyłącznością w kierowaniu i integrowaniu rozwojem społeczeństwa na danym terytorium, a grupa państwowa w państwie posiada wyłączność tak w tworzeniu jak i wymuszaniu przestrzegania prawa¹².

⁴ J. Kuciński, *Podstawy wiedzy o państwie*, Warszawa 2003, s. 7.

⁵ G.L. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2003, s. 48.

⁶ W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1980, s. 61.

⁷ A. Jamróz, *Demokracja*, Białystok 1999, s. 9.

⁸ J. Kuciński, *Podstawy wiedzy...*, s. 9.

⁹ K.A. Wojtaszczyk, *Kompendium władzy o państwie współczesnym*, Warszawa 2000, s. 76.

¹⁰ J. Kuciński, *Podstawy wiedzy...*, s. 9.

¹¹ J. Kowalski, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1977, s. 76.

¹² A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa, 1992, s. 40.

3. KONCEPCJA PAŃSTWA PRAWNEGO

Państwo prawne pojawiło się jako idea osiemnastowiecznego konstytucjonalizmu, a jej zarodki w myśli politycznej tkwiły już w starożytności. Państwo prawne było przeciwieństwem państwa absolutnego, państwa rządzonego przez siłę i samowolę, państwa, które ingerowało we wszystkie dziedziny życia zbiorowego i jednostkowego. Koncepcja państwa prawnego była odzwierciedleniem interesów i aspiracji młodej burżuazji, która swoje wartości takie jak: wolność, równość i własność chciała utrwalić przepisami, a na ich straży postawić różnorodne gwarancje¹³.

Przyjętą w konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zasadę demokratycznego państwa ustawodawca konstytucyjny dopuszcza w praktyce elastyczność tej zasady przez klauzule generalne oraz orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Uzupełnia tradycyjne treści pojęcia państwa prawnego wartości demokratycznej¹⁴. Konstytucja w artykule 2 ustanawia zasadę demokratycznego państwa jako podstawową zasadę ustroju politycznego. Przepis „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”, wprowadzony został do polskiego porządku prawnego na podstawie nowelizacji Konstytucji PRL z 29 grudnia 1989 roku. Artykuł ten zawiera w swojej treści trzy pojęcia: „państwo demokratyczne”, „państwa prawnego” oraz „zasad sprawiedliwości społecznej”. Ustawodawca przyj-

mując koncepcję demokratycznego państwa prawnego stwarza wytyczne kierunki rozwoju państwa. Zasada ta jako ważny postulat ustrojowy zawiera określone nakazy działania dla parlamentu i innych organów państwa, które prawo stanowią, interpretują i stosują. Wprowadzenie tej zasady oznacza, że państwo chce być rządzone prawem, chce zapewnić rządy prawa i stawia prawo ponad państwem¹⁵.

Koncepcja demokratycznego państwa prawa zawiera pewien ideał ułożenia relacji władza publiczna a jednostka. Ideał ten nie może być realizowany bez normatywnego umocowania w konstytucji, dlatego ideał państwa prawnego konstytuowany jest przez ustawę zasadniczą. Konstytucja jest gwarantem tego, że ideał ten będzie realizowany¹⁶.

Konstytucja to najważniejsze prawo w państwie demokratycznym, stanowi podstawę konstrukcji demokratycznego państwa prawnego. Określa kompetencje i tryb funkcjonowania najwyższych organów państwowych. Ustala sposób tworzenia i wykonywania prawa, tworzy ramy prawne i ustanawia wytyczne dla działalności zróżnicowanego zespołu organów państwowych. Określa legalne sposoby przejmowania władzy w państwie, a także wyznacza granice ingerencji państwa w prawa wolności jednostki¹⁷.

Artykuł 2 Konstytucji RP wskazując bezpośrednio zasadę „demokratyczne państwo prawne”, a więc określa ustrój państwa i podstawowe instytucje charakterystyczne dla tego ustroju. W Polsce tymi instytucjami są:

¹³ M. Pietrzak, *Demokratyczne świeckie państwo prawa*, Warszawa 1999, s. 27.

¹⁴ L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie...*, s. 157.

¹⁵ W. Skrzydło, *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r.*, Zakamycze 2000, s. 62.

¹⁶ S. Wronkowska, *Zasada demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP*, Warszawa 2006, s. 49.

¹⁷ M. Pietrzak, *Demokratyczne...*, s. 33.

Trybunał Konstytucyjny, Trybunał Stanu, Rzecznik Praw Obywatelskich, Naczelny Sąd Administracyjny¹⁸.

4. KONCEPCJA FORMALNEGO PAŃSTWA PRAWNEGO

Państwo prawne uważane jest za państwo oparte na zasadach takich jak podział władz, legalność czyli związanie wymiaru sprawiedliwości i administracji ustawami, dopuszczalność ingerencji państwa w sferę wolności własności obywateli tylko na podstawie upoważnienia ustawowego, sądowa kontrola działań władzy wykonawczej oraz działalność odszkodowawcza. Formalne elementy prawa organizują życie państwowe i społeczne. Jedynie formalne jest to państwo, które przestrzega tych formalnych elementów w sferze techniki prawnej, nie respektując systemu norm wyższego rzędu. Cel i istota formalnego państwa prawnego polega na stworzeniu organizacyjnych i proceduralnych przesłanek utrudniających nadużywanie władzy wobec obywateli. Nadużywanie władzy staje się w wyniku obowiązywania tych reguł organizacyjnie i proceduralnie mniej prawdopodobne. Zasada praworządności formalnej zakłada, że organy władzy publicznej przestrzegają prawa a prawo przez nich realizowane charakteryzują określone cechy formalne, których dany system normatywny w ogóle pozbawiony byłby podstaw do kwalifikowania jako prawny¹⁹.

W formalnym znaczeniu państwo prawne, to państwo rządzone przez prawo, w którym

prawo stoi ponad państwem, a podstawą metodą władczą są rządy prawa a nie ludu. W państwie tym władza jest zobowiązana respektować prawo, które sama ustanowiła, zarówno w sferze stanowienia jak i stosowania. Związania państwa prawem wiąże się z zasadą praworządności formalnej zawierającej w sobie ideę legalizmu. Zgodnie z tą zasadą wszystkie organy w państwie zobowiązane są do wykazania się legitymacją prawną przy wykonywaniu wszelkiej władzy w związku z czym organizowanie, właściwości funkcjonowania oraz wszelka działalność organów powinna być oparta na prawie i prawnie uzasadniona. Prowadzi to do obowiązywania zasady w myśl, której organy państwowe mogą czynić tylko to, co jest im przepisami prawa dozwolone, zaś obywatele wszystko to, co nie jest im zakazane. W formie koncepcji państwa każde działanie państwa musi mieć podstawę w konstytucji lub obowiązującej ustawie, która jest punktem odniesienia dla wszystkich przejawów wykonywania władzy w państwie²⁰.

5. KONCEPCJA MATERIALNEGO PAŃSTWA PRAWNEGO

Koncepcja materialnego państwa prawa stanowi wzbogacenie i rozwinięcie dotychczasowej formalnej zasady o nowe elementy dotyczące treści prawa²¹. Fundamentem i zasadniczym uwarunkowaniem materialnego państwa prawnego jest szereg formalnych elementów. Konieczne jest ich połączenie z elementami, do których należą:

¹⁸ S. Wronkowska, *Zasada...*, s. 109.

¹⁹ S. Wronkowska, *Zasada...*, s. 145.

²⁰ J. Nowicki, *Studia z teorii prawa*, Zakamycze 2003, s. 21.

²¹ J. Kuciński, *Podstawy wiedzy...*, s. 135.

wolność oparta na prawach zasadniczych; demokracja oparta na kreowaniu władzy w okresowo przeprowadzonych wyborach powszechnych; aspekt socjalny, oparty na zasadzie państwa socjalnego; aspekt sądowy umocniony poprzez władzę sądowniczą, która kontroluje władzę także w zakresie zgodności z konstytucją.

Materialne państwo prawne realizuje określone wymagania ze sfery swej treści i gwarantuje je w szczególności poprzez związane ustawodawcy normami konstytucyjnymi, regulacją praw i wolności obywatelskich²². Do materialnego rozumienia państwa prawnego zalicza się następujące zasady prawnoustrojowe: gwarantowanie przez państwo praw i wolności obywatelskich; prymat prawa stanowionego nad innymi porządkami normatywnymi; prymat konstytucji i ustaw w systemie źródeł prawa danego państwa; instytucjonalne i proceduralne gwarancje praw podmiotowych obywateli. Materialna koncepcja prawa stanowi szereg materialnych i jakościowych wymogów odnoszących się do treści działań państwa. Określa sytuację prawną obywatela wobec państwa oraz poszerza system instytucjonalnych gwarancji podmiotowych praw obywateli²³.

Koncepcja praworządności materialnej kładzie nacisk na treść prawa i uzależnia praworządność nie tylko od przestrzegania prawa i spełniania warunków formalnych, ale także od włączania określonych wartości do obowiązujących przepisów. Przestrzeganie prawa jest nieodłącznym elementem każdego rozumienia państwa prawnego, formalnego i materialnego.

4. ZAKOŃCZENIE

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż państwo prawne to fundament współczesnej demokracji. Określa, jaką rolę odgrywa prawo normujące działalność państwa, którego działalność nie może być dowolna. Normy prawa w generalny sposób wskazują, jak ta działalność powinna wyglądać. Określają także granice działalności państwa. Prawo, pomimo tego, że jest ustalane przez państwo, jest także jego samoograniczeniem. Prawo takie rządzi państwem.

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł przedstawia charakterystykę pojęcia państwa prawnego, a także koncepcję materialnego oraz formalnego państwa prawnego. Normy prawa w generalny sposób wskazują, jak powinna wyglądać działalność państwa. Stanowią także granice działalności państwa. Prawo pomimo tego, że jest ustalane przez państwo, jest także jego samoograniczeniem, prawo takie rządzi państwem.

SŁOWA KLUCZOWE

Państwo prawne, koncepcja materialnego państwa prawnego, koncepcja formalnego państwa prawnego

SUMMARY

This article presents the characteristics of the concept of the rule of law and the concept of the material and the formal rule of law. General rule of the law shows how state's actions should look. The rule of law also points out limits of state's actions. The law, despite

²² G.L. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *Wprowadzenie...*, s. 107.

²³ Tamże, s. 109.

the fact that it is determined by the state, is also the self-limitation of the state, law governs in the state.

KEYWORDS

The rule of law, the concept of substantive rule of law, the concept of a formal rule of law.

BIBLIOGRAFIA

- Dubel L., Korybski A., Markwart Z., *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Zakamycze 2002.
 Jamróz A., *Demokracja*, Białystok 1999.
 Kuciński J., *Podstawy wiedzy o państwie*, Warszawa 2003.
 Kustra E., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Toruń 2000.
 Kowalski J., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1977.
 Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1980.
 Nowicki J., *Studia z teorii prawa*, Zakamycze 2003.
 Pietrzak M., *Demokratyczne świeckie państwo prawa*, Warszawa 1999.
 Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1992.
 Seidler G.L., Groszyk H., Pieniążek A., *Wprowadzenia do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2003.
 Skrzydło W., *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r.*, Zakamycze 2000.
 Wojtaszczyk K.A., *Kompendium władzy o państwie współczesnym*, Warszawa 2000.
 Wronkowska S., *Zasada demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP*, Warszawa 2006.

NOTA O AUTORZE

Ilona Resztak, magister prawa, doktorantka Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.